

Politikens eller marknadens kris?

När ekonomer behandlar den ekonomiska krisen idag har de vanligen två ting gemensamt — de diskuterar krisen med ett företrädesvis kort tidsperspektiv och de koncentrerar sig på den ekonomiska politikens betydelse. Detta ligger måhända nära till hands med tanke på att den ekonomiska politikens variabler kan påverkas och med tanke på den ekonomiska teorins huvudsakliga inriktning på kortsiktiga samband. Men därigenom tenderar långsiktiga samband inom själva marknadsekonomin att hamna utanför krisförklaringarna.

Diskussionen mellan Lars Jonung [1984] och Erik Lundberg [1984] i *Ekonomisk Debatt* om den senares bok "Ekonomiska kriser förr och nu" är i mångt och mycket en konfrontation mellan monetarism och keynesianism. Men diskussionen belyser också mera allmänna drag i ekonomers krisförklaringar och syn på långsiktiga tendenser i kapitalistisk ekonomi. Framför allt berörs detta genom Jonungs invändningar mot Lundbergs ekonomisk-historiska metod och uppfattning om kapitalismens instabilitet.

Historiesynen och kapitalismens instabilitet

Jonung menar att Lundberg har en svagt uttalad teoretisk ram och bristande ekonomisk-historisk metodik för sin krishistoria. Det är lätt att instämma i denna allmänt hållna kritik. Avgörande för en metodisk studie blir då uppfattningen om vad som ska fokuseras.

En historisk analys innebär att lång-

siktiga tendenser ges en framskjuten placering. Sådana tendenser har fått en underordnad roll i Lundbergs krisjämförelser. Visserligen hämtas en hel del synpunkter från Erik Dahmén [1950] och Ingvar Svennilsons [1954] arbeten, som har denna långsiktiga karaktär. Men synpunkterna får inte på något systematiskt sätt plats i analysen. I stället använder Lundberg ett uttalat *konjunktorellt* perspektiv. Man kan närmast säga att han kombinerar en långsiktig syn på institutionell, politisk förändring med en kortsiktig analys av marknads-ekonomin. Medan de politiska ramarna förändras, framstår marknadsekonomin (eller snarare den marknadsstyrda sektorn) som oföränderlig. Därigenom får politiska förändringar stor betydelse för den jämförande analysen av krisförloppen. Detta gäller i synnerhet för det sorgliga 1970-talet. Man får intrycket av att kriser, fränsett konjunktorella svängningar, är onormala tillstånd i marknadsekonomin orsakade av yttre störningar eller låsningar.

Även om Jonung företräder en annan metodik, har emellertid denna *historiesyn* stora likheter med den ansats som Jonung slutligen förespråkar. "Den svenska krishistorien vill jag tolka i termer av stabiliseringspolitiska regimer." Därigenom knyter han krisen till det ekonomisk-politiska skeendet, vilket har att göra med hans syn på det ekonomiska systemet.

Enligt Jonung är marknadsekonomin i huvudsak stabil. Det "behövs rejäla politiska felgrepp, internationella såväl som inhemska, för att få till stånd djupgående depressioner". Både 1930-tals- och 1970-talskrisen kan förklaras av sådana felgrepp. Följaktligen bör också en ekonomisk politik lämna så stort utrymme som möjligt åt marknadens egna stabiliserande egenskaper. Lundberg betonar i stället systemets

Fil dr LENNARTSCHÖN är forskarassistent i ekonomisk historia vid Lunds universitet.

”gungningsegenskaper”, vilket motiverar en keynesiansk stabiliseringspolitik. Däremot tillbakavisar han tanken att det skulle finnas någon mera långsiktig systematik i kapitalismen som ger upphov till kriser. Han påpekar några långsiktiga tendenser inom industrin från 1960-talet — t ex en hårdnande konkurrens med vikande investeringar och tilltagande rationaliseringar (för övrigt samma tendenser som märktes före 30-talskrisen). Men det fanns inget i detta, menar han, som tydde på ett kommande bakslag under 1970-talet.

En huvudpoäng i Lundbergs analys är att det gick lättare att ta sig ur kriser förr än nu. Han jämför särskilt med det för Sverige lyckosamma 1930-talet och finner de avgörande skillnaderna bestå i att statliga regleringar ökat, att den offentliga sektorn och skattetrycket vuxit, att fackföreningarna blivit starkare. Detta har lett till minskad rörlighet och försvagade incitament i ekonomin. Lundbergs recept blir då att man ska söka återställa något av 1930-talets fördelaktiga situation med gynnsammare företagsklimat, lägre skatter och ett effektivare utbud av produktionsfaktorer till den marknadsstyrda sektorn.

I tolkningen av 1970-talskrisen tycks Jonung och Lundberg i långa stycken vara överens, dock med den skillnaden att Jonung också ser keynesianismen som ansvarig för många av de svårigheter som uppkommit. Därmed blir krisdiskussionen i hög grad en strid om vilken ekonomisk politik som skall föras. En sådan diskussion är naturligtvis berättigad, men en analys som syftar till en *förklaring* av strukturkrisen borde ha en bredare inriktning och framför allt innefatta tendenser också inom marknadsekonomin.

Nyare ekonomisk-historisk forskning i Sverige har visat att strukturkriser liknande dagens uppträdde på 1890- och 1930-talen. Och vad mera är — de ingår i ett långsiktigt utvecklingsmönster inom den marknadsstyrda sektorn, främst industrin. Perioder av tillväxt och strukturuomvandling har följts av strukturrationalisering och kris.¹ Mot

denna bakgrund blir 1930-talets och dagens strukturkriser jämförbara.²

Gick det bättre förr än nu?

Krisen är ett internationellt fenomen och Erik Lundberg gör också en översikt av den internationella utvecklingen. Men när han drar sina slutsatser är han snävt inriktad på Sverige och de svenska erfarenheterna. Om perspektivet vidgas till att omfatta åtminstone Europa under mellankrigstiden kan emellertid slutsatserna bli annorlunda.

Strukturkrisen hade då sitt centrum i de ledande och konkurrerande industrinationerna England, Frankrike och Tyskland. Det var länder med starka etablerade intressen inom en kol- och ångmaskinsbaserad industri uppbyggd under den tidigare industrialiseringen men nu med växande överproduktion. Sådana tendenser hade framträtt redan före första världskriget, men kriget förvärrade problemen. Dessutom tillspetsades konkurrensen av att den nya industristaten USA framträdde med full styrka med ny teknik och nya produkter. Såväl en lång rad tekniska nyheter — nu stod t ex elektriciteten och förbränningsmotorn mot den gamla ångmaskinteknologin — som en förändrad internationell arbetsfördelning gjorde behovet av strukturuomvandling i Europa brännande. Men de etablerade kapitalintressena i Europa svarade med rationaliseringar och en utdragen försvarskamp i en stagnerande ekonomi.³

Europeisk ekonomi präglades av utdragen kris, starka låsningar och svårigheter att förändra produktionen —

¹ Detta utvecklingsmönster presenteras utförligare i Krantz/Schon [1983]. Se också Schon [1982]. Långsiktiga effekter av efterkrigstidens konjunkturstabiliserande politik diskuteras i Krantz [1984].

² I såväl Lundbergs bok som i debatten mellan honom och Jonung behandlas lågkonjunkturer och kriser i stort synonymt. För en tidigare debatt om struktur och konjunktur i 1930-talets utveckling, se Nilsson/Pettersson [1979] och Jonung [1979]. Konjunkturrella och strukturella faktorer i svenska kriser diskuteras också i Jörberg [1982].

³ Se den närmast klassiska studien av europeisk mellankrigstid, Svernilson [1954].

av drag som Erik Lundberg (och många andra) tillskriver svensk ekonomi idag. Denna strukturstyrda sektorn uppkom i en tid då skatterna var låga och den offentliga sektorn liten, då statsmakten förde en passiv liberal politik och då fackföreningarna var jämförelsevis svaga. Det är påfallande hur lika det gått i olikartade lägen.

Men den ekonomiska krisen — och den politiska i dess spår — löstes då först genom andra världskriget. Det kan knappast sägas att europeisk ekonomi klarade krisen bättre förr än nu — inte ännu i varje fall.

Den svenska framgången

Mellankrigstiden är en av de mest framgångsrika perioderna för svensk ekonomi i jämförelse med omvärlden. En väsentlig förklaring är att strukturproblemen i Sverige var betydligt lindrigare än de europeiska i övrigt. Erik Dahmén har visat att krisbranscherna var ganska svagt företrädade i svensk industri medan nya utvecklingsblock med goda expansionsmöjligheter hade bildats. Som en ung industrination stod Sverige friare mot den struktur som råkat i kris och förändringarna kom i flera avseenden att gynna svensk ekonomi. Sverige utan koltillgångar hade t ex aldrig fått samma kolkonglomerat som övriga Västeuropa medan däremot vattenkraften och elektriciteten tidigt tagits i bruk i produktionen. Elektrifiering blev också ett viktigt inslag i den expansion som tog fart i Sverige på 1930-talet — bilism med vägbyggande och ökat bostadsbyggande var andra sådana expensionskrafter.

Tillväxten var efter andra världskriget i hög grad gemensam för hela Västeuropa och underlättades av det amerikanska teknologiska försprånget. Under 1960-talet inhämtades försprånget varigenom nya expansiva investeringar både ställde sig dyrbarare och osäkrare. Samtidigt skärptes konkurrensen och överproduktionstendenser uppkom. Kristecknen började framträda — detta gemensamt i länder med betydande

skillnader i ekonomiskt-politiskt hänseende.

Statsmaktens ökade ekonomiska betydelse var ett annat inslag i efterkrigstidens tillväxt — särskilt uttalat i Sverige. Delvis berodde statens ökade insatser på investeringarnas karaktär — elektrifiering, vägbyggande, bostadsbyggande var alla samhällseliga och i viss mån nationella till sin karaktär. Förändringarna i produktionen ledde också till ett ökat behov av tjänster av olika slag. I synnerhet under 1960-talet kom offentlig tjänsteproduktion att bli ett framträdande inslag. Den tilltagande rationaliseringen inom industrin ledde på samma gång till ökad produktivitet med växande inkomster och till minskad sysselsättning. När expansionen inom industrin avtog, fortsatte och för en tid t o m ökade tillväxten inom tjänsteproduktionen. Denna förskjutning har skapat problem. Men att säga att industrins problem under 1970-talet orsakats av den offentliga sektorns expansion är kortsiktigt.

Den offentliga sektorn har naturligtvis förändrat förutsättningarna för industrin och marknaden. När Erik Lundberg diskuterar förmågan till förändring och förnyelse i ekonomin, koncentrerar han sig särskilt på utbudet av arbetskraft. Han framhåller att jordbruket skapade en mer elastisk tillgång på arbetare för industrin under 1930-talet än vad den offentliga sektorn gör idag. Detta är förmodligen riktigt — inte minst beroende på att jordbruket historiskt befann sig i nedan, vilket tjänsteproduktionen inte gör idag. Men för att denna skillnad skall få avgörande betydelse måste man förutsätta att industrin i sig besitter en stor förmåga till förändring och anpassning. Uppenbarligen hade den inte en sådan förmåga i en stor del av Europa under mellankrigstiden trots en liten offentlig sektor och ett större jordbruk. Det förhållandet att Sverige gynnades av mellankrigstidens strukturförändringar innebär vidare att mindre av produktionsresurser låstes i stagnerande verksamheter, varigenom både investeringar och arbetare lättare kunde stimuleras till de expansiva

branscherna. Låsningarna och hindren för förändring inom industrin var mindre. Strukturellt skapades förutsättningar för en hög "utbudselasticitet", vilket bidrog till att göra den svenska devalveringen på 1930-talet lyckosam.

På 1930-talet saknade Sverige krisdrabbade "kolkonglomerat". Genom traditionalism i investeringarna under de goda åren på 1950- och 1960-talen skapades emellertid starka etablerade intressen inom t ex "stålkonglomerat" (gruvor, stålverk, varv) vilket ökade bundenheten till 1970-talets krishärddar.⁴ Det återstår ännu att se om krisen nu lett fram till samma strukturella förutsättningar inom marknadssektorn för 1982 års devalvering som för devalveringen på 1930-talet.

Jonungs syn på marknadsekonomi

Dessa likheter i europeiskt perspektiv mellan mellankrigstidens och 1970-talets strukturkriser är argument mot Lundbergs slutsatser om dagens "politiska kris". Men enligt Jonung skulle även mellankrigstidens utdragna kris ha orsakats av politiska missgrepp. Medan keynesianismen får bära hundhuvudet för 1970-talskrisen, skulle 1930-talets kris vara resultatet av misslyckandet att få till stånd en fungerande internationell guldstandard och av en felaktig penningpolitik, främst i USA.

Det är naturligtvis rimligt att en bättre anpassad ekonomisk politik skulle gjort kriserna mindre svåra både förr och nu. Men att se den ekonomiska politiken som krisens orsak är att ställa problemet på huvudet. En missriktad ekonomisk politik tycks snarast vara ett mönster i lägen av starka strukturförändringar, då ekonomin rör sig mot en strukturkris. De tidigare grundvalarna för den ekonomiska ordningen upplöses. Samtidigt fortlever ännu den gamla strukturen. Till denna är knuten intressenter av många slag. Där finns etablerade intressen i form av kapitalägare, fackföreningar, institutioner, politiker. Det var inte enbart politiker och statsmakter som var oförmögna att uppfatta de förändrade villkoren på 1920-talet.

Också banker, kapitalägare, fackföreningar sökte vidmakthålla de gamla positionerna (se Svennilson analys). Det gamla gick inte under utan kamp. Därigenom fördjupades krisen.

Avslutning

Den nuvarande krisen har i grundläggande avseenden stora likheter med 1930-talskrisen. I ett europeiskt perspektiv har dagens kris — åtminstone hittills — snarast haft lindrigare konsekvenser än den tidigare strukturkrisen. Och detta trots (på grund av?) att den politiska situationen fram till 30-tals krisen var dominerad av liberalism och en liten offentlig sektor.

Politiken och statsmakten har — liksom industrin — spelat en roll både i expansionen under efterkrigstiden och i krisen från 1970-talet. Det finns säkerligen behov av förnyelse inom både den ekonomiska politiken och den offentliga sektorns organisation. Men förändringar av politiken och statsmaktens roll vore inte tillräckliga för att häva krisen — lika lite som de är tillräckliga för att förklara den.

Inom marknadsekonomi och då i första hand inom industrin uppkommer krafter som under en period kan skapa tillväxt och under en annan kan skapa hinder för fortsatt tillväxt. Inslag som varit ledande i tillväxten blir framträdande i krisen. På ett generellt plan är detta en historia som upprepat sig i industrisamhället. Investeringarna har en nyckelroll. De görs i en viss marknadssituation och de binder till sig intressenter, planering, utbildning etc. De försvårar på så sätt anpassningen till en förändrad marknad. På samma gång leder investeringar till att marknaden förändras. När tillväxtkraften i den struktur som grundlagts drastiskt faller, framträder de negativa effekterna av denna låsning i strukturkrisen.

⁴ Den traditionella investeringsinriktningen i svensk industri med bristande strukturomvandling under 1950- och 1960-talen framhålls redan i Jorberg [1970]. Se också studien av den svenska industrins energianvändning mot bakgrund av det strukturella förloppet, Krantz/Schon [1984].

Med detta synsätt kommer man också att betona behovet av förändring och förnyelse. Men hindren mot en sådan förnyelse kommer då inte enbart eller ens i första hand från den politiska sfären. Låsningarna inom marknadssektorn — effekter av tidigare investeringar och etablerade kapitalintressen — kommer i stället i förgrunden. Krisförklaringen blir i hög grad en fråga om det ekonomiska systemets egna mekanismer.

Referenser

- Dahmén, E., *Svensk industriell företagarverksamhet*, Stockholm [1950]
- Jonung, L., [1979] Konjunkturteorin och 30-talskrisen, *Ekonomisk Debatt* nr 4.
- Jonung, L., [1983] Dagens kris är keynesianismens kris, *Svenska Dagbladet* 7.9.
- Jonung, L., Ekonomiska kriser förr och nu, *Ekonomisk Debatt* [1984] nr 4.
- Jörberg, L., [1970] Svensk ekonomi under 100 år, i Södersten, B. (red), *Svensk ekonomi*, Stockholm.
- Jorberg, L., Konjunktur, struktur och internationellt beroende, *Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen*, Lund, nr 25 [1982].
- Krantz, O., Stelhet och förnyelse i svensk ekonomisk politik 1930—1980, *Zenit* nr 83, [1984].
- Krantz, O./Schön, L., [1983] Den svenska krisen i långsiktigt perspektiv, *Ekonomisk Debatt* nr 7.
- Krantz, O./Schön, L., [1984] Ekonomisk strukturförändring och industriell energianvändning i Sverige 1935—80. *Energiforskningsnämnden/AES* [1983]
- Lundberg, E., [1984] *Ekonomiska kriser förr och nu*, Stockholm.
- Lundberg, E., [1984] Ett helt annorlunda synsätt, *Ekonomisk Debatt* nr 4.
- Nilsson, A./Pettersson, L., [1979] Nya myter om 30-talet, *Ekonomisk Debatt* nr 2.
- Schön, L., [1982] Det förstenade kapitalet. Det svenska industrisamhällets kris i historiskt perspektiv, *Zenit* nr 77.
- Svennilson, I., [1954] *Growth and Stagnation of the European Economy*, Genève.